خەتی كوردی .. رەهەندێكی تری ناسنامەی نەتەوەییمانە

نوسینی عبدالرحمن صديق

خوای گەورە لە قورئان دا فەرموویەتی ﴿ن والقلم وما يسطرون﴾ ئاشكرايە كە (سطر) دێڕی نووسینەو، نووسینیش بە (قلم) واتە (پێنووس) ئەنجام دەدرێ و، نووسینیش – هەر نووسینێك كۆكردنەوەو خستنە پاڵ یەكی (حرف)ەكانە كە لێرەدا ئاماژە بۆ یەكێكیان دەكات ئەویش (ن)ە.

بۆیە (الراغب الاصفهاني) لە (مفردات الفاظ القران)دا دەڵێت:

سطر: والسطر، الصف من الكتابة.. وسطر فلان كذا اي كتب سطرا سطرا، قال تعالى ﴿ن والقلم وما يسطرون﴾ وقال: ﴿والطور وكتاب مسطور﴾ ، وقال : ﴿كان ذلك في الكتاب مسطورا﴾.

دەربارەی (القلم) دەڵێت:

اصل القلم : القص من الشيء .. وخص ذلك بما يكتب به قال تعالى: ﴿الذي علم بالقلم﴾.

سەبارەت بە وشەی (الخط) دەڵێت:

ويعبر عن الكتابة بالخط قال تعالى : ﴿وما كنت تتلو من قبله من كتاب ولا تخطه بيمينك﴾

بۆیە زانای گەورەش (ابن تيمية) لە بەرگی دووەمی (فتاوی)دا لە بارەی ئایەتی ﴿الذي علم بالقلم﴾ەوە دەڵێت: (وذكر القلم، لان التعليم بالقلم هو الخط).

لەهەموو ئەمانەی پیشەوە دەگەینە ئەو ئەنجامەی كە خوای گەورە حەرف و دێڕو قەڵەمی لە پاڵ یەكدا باس كردووەو، سوێندیشی بە (قەڵەم) و (دێڕی نووسین) خواردووە، تاوەكو سەرنجمان بۆ ڕۆڵی بەرچاوی (خەت) و (قەڵەم) رابكێشێ لە ژیانی ئینسان و نەتەوەو گەلاندا.

بۆیە ئەگەر سەرنجێكی خێرا لە مێژووی گەلی كورد بدەین، ئەوا دەبینین ڕۆڵی بەرچاوی بووە لە (نووسین) و (خۆشنووسی)دا بە هەموو جۆرەكانی خەتی ئیسلامییەوە، بەڵام ئەوەی جێگەی باسە بەدرێژایی ئەو مێژووە، خۆشنووسانی بەهرەمەندی كورد، خەتێكیان دانەهێناوە بە نێوی خەتی كوردییەوە، كە ئەشێت ئەوانیش هۆكاری زاتی و بابەتی خۆیان هەبێت لە ئەنجام نەدانی ئەم كارەدا، بەڵام دەبینین لە نێو ئەو جیهانە فراوانەی خەت و خەت نووسییدا (فارس) توانیویەتی خەتی (تعليق) وەكو تاكە خەتێك بەكار بهێنێ و، ناوی (خەتی فارسی)شی لێ ناوەو، تەواوی تابلۆكانی نێو وڵاتەكەیشی پێ برازێنێتەوەو، لە ڕێگەی ئەم فاكتەرەشەوە، هەر نووسینێك لە

شوێنێکی ئەم جیهانەدا، بەو خەتە بنووسرێت تەواوی جیهانی ئیسلامیی و جیهان بەگشتی ناوی (فارس) و (خـەتی فارسی) بیر دەکەوێتەوە لە کاتێکدا کە باوو باپیرانی ئێمە لە زۆر برگەی رۆژگاردا داهێنانیـان کـردووە لـە خـەت و خۆشنووسیىدا، ئەوەتا لە دەوڵەتی (دۆستەکی)دا کـە نزیکـەی (104) سـاڵ تەمـەنی بـووە، خۆشنووسـانی ئـەو سەردەمەی کورد باشترین داهێنانیان لە خەتی (کوفی)دا کردووەو خەتی (کوفي)یان بە نـەقش و زەخرەفـەی (نبـاتي) رازاندۆتەوە، بەڵام ناویان نەناوە (خەتی کوردی) بەڵکو بۆتە (الخط الکوفي ذات الزخارف النباتیة)، بۆیـە لێکۆڵـەری سویسری (فلوری) دیراسـەی زۆری خـەتی نـەقش و نیگـاری کـردووە لەسـەر خـەتی (کـوفی)و پەرەپێـدراو لەسـەر دیوارەکانی زانکۆی (ئەزهەر) و، زانکۆی (قەیرەوان) و (شاری دیاربەکر) . پاشان لە ئەنجامدا دەگاتە ئـەم ئەنجامـە – وەکو مامۆستا (عبدالرقیب یوسف) لـە کتـێبی حضارة الدولـة الدوسـتکیة في کردسـتان الوسـطی – ئامـاژەی پێکردووە: (یری في الاشرطة الکتابیة المزخرفة في دیاربکر نوعا من اجود مبتکرات الفـن الاسـلامي واروعهـا وهـو یبدي دهشة من اغفال مؤرخي الفنون امر دراسة هذه الاشرطة الکتابیة) بۆیە (فلوری) لە هەمان سەرچاوەدا دەڵێت : باشترین شوێنی جیهان بەبێ هیچ دوو دڵییەك کە بشێت تیایدا لێکۆڵینەوە بکرێت لەسەر نووسـینی زەخرەفـەدار شاری ئامەدە، ئەوەتا دەڵێت: (ان مدینة امد اصلح مکان في العالم الاسـلامي علـی الاطـلاق لدراسـة فـن الاشـرطة الکتابیة المزخرفة) هەروەها لە هەمان سەرچاوەی پێشوودا دەڵێت: (توجد الان علی سور دیـاربکر ارقـی مـا وصـلت الیه الکتابة الکوفیة ذات الزخارف النباتیة).

(بڕوانە لاپەڕەکانی (9) (410) (416)ی سەرچاوەی پێشوو).

بۆیە لێکۆڵەری سویسری (فلوری) وای بۆ دەچێت کە شاری (ئامەد) بەم جۆرە خەتی نووسینەی (کوفی زەخرەفەدار)، خاوەنی خەتێکی نوێیە دکتۆر (ابراهیم جمعـه) لـە (دراسـات في تطـور الکتابـات الکوفیـة) لاپـەڕە (33-34)دا دەڵێت: (وقد اجاز فلوري لنفسه بعد هذه الدراسات ان یفرد لامد اسلوبا کتابیا خاصا).

ئەم شایەدیەش مامۆستا (عبدالرقیب یوسف) لە لاپەڕە (411)ی (حـضارة الدولـة الدوسـتکیة)یـدا ئامـاژەی بـۆ کردووە..

ئەم جۆرە نووسینەش پێش دەوڵەتی دۆستەکی نەبووەو، لە ماوەی حوکمڕانی عەبباسیەکانیش دا نەبووە، تەنها لە (ئامەد)دا هەبووە (لاتوجـد الزخرفـة الحیوانیـة في الکتابـات الکوفیـة قبـل العهـد الدوسـتکي ..) هـەروەها (اشـار المستشرق دیمان الی مدی التطور الذي شاهده الخط االکوفي في فن الزخرفة في عهد الدولة الدوستکیة في حین انـه کـان خالیا من الزخرفة في عهد العباسیین).

بڕوانه لاپەڕە (412)و (415)ی (حضارة الدولة الدوستكية).

لەگەڵ هەموو ئەم گەواهی ئەمانەش دا، خۆشنووسانی ئەو سەردەمەی کورد، لەبەر هەر هۆیەك بوویێت ، نەهاتن ئەو خەتە نوێیە، بە (خەتی کوردی) ناو بنێن.

لەسەردەمی (دەوڵەتی ئەیوبی)شدا، خەتێکی نوێ هاتە ئاراوەو، جێگەی خەتی کوفی گرتەوە بە تایبەت لە نووسینەوەی قورئان دا، کە ئەویش خەتی (نوسخ) بوو لەگەڵ خەتی (تۆمار)دا، کە بەداخەوە ئەو، خەتانەش ئێستا خەڵکانی دی خۆیان کردووە بە خاوەنی.

(انور الرفاعی) لە لاپەڕە (411)ی (الاسلام في حضارته ونظمه) دەڵێت: (وهجرت خطوط الكوفة في كتابة المصاحف وحلت محلها الخطوط اللينة كالخط النسخي الاتابكي الذي ساد في العصر الايوبي).. بەڵام لە سەردەمی (ئەیوبیەکان)دا، خەتی تایبەتی دەوڵەتی دۆستەکیش هەر لەسەر هەندێ شوێنی وەك مزگەوت و کێلی قەبرەکان دا بەکار دەبراو پێی دەنووسرا، بۆیە لە لاپەڕە (339)ی ئەم سەرچاوەیەی پێشەوەدا هاتووە کە (جزء من كتابة كوفية مزخرفة معقودة على هيئة قنديل من الطراز الايوبي موجودة على ضريح في القاهرة اقيم في القرن السابع الهجري).

مەبەست لە خستنە رووی هەموو ئەوانەی پێشەوە ئەوەیە کە بەدرێژایی سەدان ساڵ لەمەوبەر تائێستا خۆشنووسانی گەلەکەمان لە هەر پارچەو بەشێکی کوردستان دا، رۆڵی بەرچاویان هەبووە لە داهێنان و پەرەپێدانی زۆر جۆری خەتی نووسیندا، کەچی تا ئەم ساتەش نەبووینە بە خاوەنی خەتێکی ناسراو بە خەتی کوردی، بۆیە (فارس) خەتی خۆی هەیەو، تەواوی جۆرەکانی تری خەتی ئیسلامیش بە ناڕەوا پێیان دەوترێت خەتی عەرەبی لە کاتێك دا ژمارەیەکی بەرچاوی ئەو خەتانە، نەتەوەکانی تری نێو کۆمەڵگەی ئیسلامی دایانهێناوە.

بۆیە لێرەوە ئەم پێشنیازانە بە چاك دەزانم ، بۆ ئەوەی خۆشنووسیی ببێتە فاکتەرێکی دیکەی پاراستنی ناسنامەی نەتەوایەتیمان:

یەکەم: خۆشنووسانی کوردستان پێکەوە، لە هەوڵی داهێنانی خەتێك بن بەنێوی (خەتی کوردی)یەوە، جا ئەو خەتە لەوانە بێت کە پێشینانمان تیایدا باڵادەست بوونە، یان خەتێکی نوێی داهێنراو بێت.

دووەم: پاش هەڵبژاردن و پەسەندکردنی ئەو خەتە کوردیيە لە لایەن وەزارەت و دەزگای پەیوەندیدار بەو بابەتەوە هەوڵ بدرێت تابلۆ سەرەکیيەکانی هەرێمی کوردستان بەو جۆرە خەتە بنووسرێت و، بەمەش مۆرکێکی تایبەتی خۆماڵی بە وڵاتی خۆمان دەدەین، لەبواری خۆشنووسیيدا.

سێیەم: رۆژی (18)ی ئایاری هەموو ساڵێك بکرێتە رۆژی خۆشنووسانی کوردستان، بە مەبەستی رێزلێنان و

بەردەوام بوون لەسەر ڕێبازی گەورە خۆشنووسی جیهانیمان خوالێخۆشبوو مامۆستا (حامید ئامەدی)، کە هەموو دونیا شایەدی کارامەیی و دەست ڕەنگینی بۆ دەدات لەبواری خۆشنووسییدا و، لە (1982/5/18)دا ماڵئاوایی لێکردین.